

نقش والدین در تربیت فضای مجازی فرزندان

سمیرا کماسی

چکیده

رشد روز افزون شبکه‌های اجتماعی سبک زندگی و ارزش‌های نسل نوجوان را تحت تأثیر قرار داده و نقش تربیتی والدین را با چالش‌های جدیدی مواجه نموده است. پژوهش حاضر با بررسی نقش والدین در تربیت مجازی فرزندان، در پی بالا بردن سطح آگاهی، نگرش و مهارت والدین در مدیریت تأثیرات فضای مجازی را بررسی و راهبردهایی برای توانمندسازی خانواده‌ها در تربیت رسانه‌ای ارائه می‌دهد. روش این پژوهش توصیفی - تحلیلی بوده و داده‌ها از طریق مطالعه کتابخانه‌ای است. دستاوردهای تحقیق به دنبال ارائه الگویی کاربردی است که به والدین کمک کند ضمن کاهش آسیب‌هایی چون اعتیاد رسانه‌ای و کاهش تعاملات خانوادگی، توان بیشتری در هدایت فرزندان در فضای مجازی به دست آورند.

کلیدواژه: تربیت، خانواده، شبکه‌های اجتماعی، فضای مجازی.

^۱ - طلبه سطح ۲ حوزه علمیه نرجسیه شهرستان سنقر

مقدمه

در عصر حاضر، شبکه‌های اجتماعی به بخش جدایی ناپذیری از زندگی روزمره، به ویژه برای کودکان و نوجوانان، تبدیل شده‌اند. با این حال، تعامل کاربران با این پلتفرم‌ها تحت تأثیر الگوریتم‌های پیچیده‌ای است که محتوا را بر اساس داده‌های رفتاری کاربران شخصی‌سازی و اولویت‌بندی می‌کنند. این الگوریتم‌ها، اگرچه با هدف رضایت کاربر طراحی شده‌اند، اما می‌تواند پیامدهای ناخواسته‌ای برای رشد و تربیت فرزندان داشته باشد.

مواجهه مداوم با محتوای هدفمند، از جمله محتوای نامناسب سنی، ترویج ارزش‌های خاص، با ایجاد اعتیاد رفتاری، می‌تواند بر شکل‌گیری هویت، سلامت روان، و تعاملات اجتماعی کودکان تأثیر بگذارد و والدین اغلب از ساز و کار این الگوریتم‌ها بی‌اطلاع هستند و در نتیجه، در موقعیت دشواری برای نظارت مؤثر و هدایت فرزندان خود در این فضای پیچیده قرار می‌گیرند.

اهمیت این پژوهش در ابعاد گسترده تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر نسل‌های آینده و نقش حیاتی والدین در محافظت و هدایت آنها نهفته است. درک چگونگی عملکرد الگوریتم‌ها و تأثیر آنها بر محتوای دریافتی کودکان، برای تدوین راهبردهای تربیتی مؤثر ضروری است. غفلت از این موضوع می‌تواند به افزایش آسیب‌پذیری کودکان در برابر محتوای مضر، اختلال در فرآیندهای شناختی و عاطفی، و کاهش توانایی آنها در تفکر انتقادی منجر شود.

از سوی دیگر، توانمندسازی والدین با دانش و ابزارهای لازم برای مواجهه با این چالش‌ها، نه تنها به سلامت روان و رشد اجتماعی فرزندان کمک می‌کند، بلکه به تقویت نهاد خانواده در برابر فشارهای نوظهور تکنولوژیک نیز یاری می‌رساند.

این پژوهش، با هدف روشن ساختن ابعاد پنهان این تعامل، زمینه را برای مداخلات آموزشی و سیاست‌گذاری‌های آینده فراهم می‌آورد و بدین ترتیب، به جامعه‌ای سالم‌تر و آگاه‌تر از فناوری کمک می‌کند.

مفهوم شناسی

۱. تربیت: تربیت فرایندی چند بعدی و مستمر است که طی آن ارزش ها، هنجارها، نگرش ها و مهارت های ضروری برای زندگی است و تربیت در کودکان اصولی است که بر اساس آن می توان روان کودکان را تا سرحد کمال از انحراف و گرفتار شدن به عقده های روانی و جز آن بازداشت و استعداد های مختلف آنان را در جهت صحیح هدایت کرد. (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۷۲۰)

۲. خانواده: خانواده در لغت به معنای خاندان، اهل خانه، زن و فرزند، و فامیل به کار رفته است. خانواده به منزله یک واحد اجتماعی است که شامل یک زوج متأهل و فرزندان شان است که در خانه ای در کنار یکدیگر زندگی می کنند. پس می توان عناصر اصلی تشکیل خانواده را زن و مردی دانست که مطابق آداب و رسوم اجتماعی خویش، زندگی را در کنار همدیگر آغاز کرده و معمولاً فرزندانی به جمع آنها افزوده می گردد. (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۶، ص ۹۴۳۸)

۳. شبکه های اجتماعی: شبکه اجتماعی، مجموعه هایی از الگوهای رابطه بین دو یا چند عضو است که این رابطه ها با هدف تبادل اطلاعات و حل مسئله شکل می گیرند و دوام نسبی دارند، شبکه های اجتماعی چند ویژگی پایه و کلیدی دارند؛ مثلاً افراد می توانند در این شبکه ها پروفایل های عمومی یا نیمه عمومی داشته باشند. می توانند برای پروفایل خود، فهرستی از کاربران تنظیم کنند؛ فهرستی که مشخص می کند میل دارند با چه کسانی تعامل داشته باشند. (روحانی، ۱۳۹۶، ص ۱۲)

۴. فضای مجازی: فضای مجازی عبارت است از محیطی که در آن برقراری ارتباطات، رؤیت و انتقال اطلاعات (به صورت غیر قابل لمس) در ساختارها و قالب هایی به عنوان خدمات به انسان ها، طرح و کنترل می شود بنابراین، کلیه خدمات، ابزارهای سخت و نرم، محتواها، ارتباطات، قالب ها و... دنیای اطلاعات و ارتباطات، شامل فضای مجازی می شود. (کهنوند، ۱۳۹۵، ص ۲۹)

مسئولیت و نقش آفرینی والدین در عصر الگوریتم ها

۱- ضرورت آگاهی والدین از الگوریتم ها و عملکرد آنها: وقتی والدین بدانند رسانه چگونه پیام را می سازد و انتخاب می کند، بهتر می توانند فرزندان را در مسیر مصرف آگاهانه هدایت نمایند. (اسکندری نجارکلایی، ۱۳۹۸).

۲- تنظیم قوانین استفاده از رسانه در خانه: قوانین روشن در خانواده، مانند تعیین ساعت مجاز

استفاده، نوع محتوای مجاز و زمان بندی مناسب (مثلاً ممنوعیت استفاده در زمان صرف غذا یا قبل از خواب)، در بهبود وضعیت تربیت رسانه‌ای مؤثر است.

۳- آموزش مهارت تشخیص و انتخاب محتوا به فرزندان: آموزش سواد رسانه‌ای به والدین، از عوامل کلیدی در شکل‌گیری رفتارهای اخلاقی در کودکان است، تحقیقات نشان می‌دهد والدینی که با طبیعت رسانه‌ها و راهبردهای تربیتی در فضای دیجیتال آشنا هستند، فرزندان‌شان رفتارهای سالم‌تری از خود بروز می‌دهند. (مقاله کنفرانسی «سواد رسانه‌ای و والدین»، ۱۴۰۳)

ضرورت آگاهی والدین از الگوریتم‌ها و عملکرد آنها

در عصر دیجیتال، الگوریتم‌ها به عنوان موتورهای اصلی پلتفرم‌های مجازی عمل می‌کنند و نقش تعیین‌کننده‌ای در هدایت کاربران به سمت محتواهای خاص دارند. والدین اگر نسبت به نحوه عملکرد این الگوریتم‌ها آگاه نباشند، ممکن است در مدیریت استفاده فرزندان از رسانه‌ها با چالش‌های جدی مواجه شوند و منجر به ایجاد محدود شدن دیدگاه کودک یا نوجوان به مجموعه‌ای بسته از محتوا می‌شود. در چنین شرایطی، والدین آگاه می‌توانند با ایجاد تنوع در منابع محتوایی، فرزند خود را از آسیب‌های ناشی از یک جانبه‌نگری مصون بدارند.

والدین آگاه می‌توانند نقش «فیلتر انسانی» را در برابر «فیلتر الگوریتمی» ایفا کنند. بنابراین، ارتقاء سطح سواد رسانه‌ای والدین در زمینه عملکرد الگوریتم‌ها نه تنها به مدیریت بهتر استفاده فرزندان از فضای مجازی کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ای برای پرورش نسلی با تفکر انتقادی، انتخاب آگاهانه و مسئولانه در جهان دیجیتال فراهم می‌آورد.

تنظیم قوانین استفاده از رسانه در خانه به والدین امکان مدیریت استفاده فرزندان از رسانه‌ها را در چارچوبی سالم را می‌دهد، چنین قوانینی شامل تعیین زمان مشخص برای استفاده، محدودیت سنی در دسترسی به محتوا است، کودک یا نوجوانی که نحوه استفاده از رسانه را بداند مسئولیت‌پذیری بیشتری در مدیریت وقت خود خواهد داشت.

قوانین به والدین فرصت می‌دهد تا فرزندان را از مواجهه ناگهانی با محتوای خشونت‌آمیز، غیبه اخلاقی یا اخبار جعلی جلوگیری کنند و به سمت فعالیت‌های جایگزین مانند مطالعه، ورزش یا تعاملات خانوادگی هدایت کنند و موجب افزایش امنیت روانی و اجتماعی فرزندان بشوند.

نقش ارتباط عاطفی در کاهش تأثیر رسانه:

ارتباط عاطفی میان والدین و فرزندان یکی از مهمترین عوامل کاهش اثرات منفی رسانه‌ها بر

زندگی کودکان و نوجوانان است، ارتباط گرم و حمایتی خانواده موجب افزایش خودکنترلی و رشد مهارت‌های تفکر انتقادی در فرزندان می‌شود، چنین فضایی نه تنها میزان وابستگی به رسانه را کاهش می‌دهد، بلکه الگوی استفاده صحیح از رسانه را در ذهن فرزندان نهادینه می‌سازد، در واقع، رسانه زمانی بیشترین نفوذ را دارد که خلأ عاطفی در خانواده وجود داشته باشد. بنابراین، تقویت روابط عاطفی در خانواده می‌تواند همچون سپری در برابر پیام‌های مخرب رسانه عمل کند و زمینه ساز مصرف آگاهانه و انتخاب گرایانه رسانه‌ها شود.

آموزش مهارت تشخیص و انتخاب محتوا به فرزندان:

یکی از وظایف والدین در عصر رسانه‌های دیجیتال، آموزش مهارت تشخیص و انتخاب محتوای مناسب به فرزندان است، اگر فرزندان تنها مصرف کننده منفعل رسانه باشند، به راحتی تحت تأثیر تبلیغات، اخبار جعلی یا محتوای مخرب قرار خواهند گرفت، اما با آموزش مهارت‌های تشخیص و انتخاب محتوا، می‌توان آنها را به مصرف کنندگان فعال و منتقد رسانه تبدیل کرد. نخستین گام پرورش تفکر انتقادی در فرزندان است، والدین باید به فرزندان بیاموزند که هر پیامی در رسانه هدف خاصی دارد و لازم است پیش از پذیرش یا باز نشر آن، درباره منبع، هدف و پیامدهای احتمالی آن پرسش کنند، این نوع آموزش، قدرت تحلیل و استقلال فکری را در کودکان تقویت می‌کند.

گام دوم، ایجاد سواد رسانه‌ای است، فرزندان باید یاد بگیرند که میان منابع معتبر و منابع غیر قابل اعتماد تفاوت قائل شوند، برای مثال، تشخیص سایت‌ها و شبکه‌های خبری رسمی از صفحات شخصی یا شایعه پراکن، یک مهارت حیاتی محسوب می‌شود، والدین می‌توانند با معرفی منابع معتبر و همراهی در انتخاب محتوا، فرزندان را در این مسیر هدایت کنند. گام سوم، تمرین انتخاب آگاهانه است، والدین می‌توانند از طریق گفت و گوهای خانوادگی یا فعالیت‌های مشارکتی، از فرزندان بخواهند درباره انتخاب‌های رسانه‌ای خود توضیح دهند، این کار سبب می‌شود کودک یا نوجوان مسئولیت بیشتری در قبال انتخاب‌هایش احساس کند. آموزش این مهارت‌ها امنیت روانی و اجتماعی فرزندان را تضمین می‌کند و آنان را به نسلی آگاه، نقاد و مسئول در فضای رسانه‌ای تبدیل خواهد کرد که انتخاب‌هایی آگاهانه و هوشمندانه داشته باشد.

پیامدها تربیتی و روانشناسی فضای مجازی بر فرزندان:

طبق تحقیقات انجام شده اکثریت کاربران در ایران در حوزه فضای مجازی به نسل جوان و نوجوانان اختصاص دارد که در معرض آثار ناشی از اینترنت قرار می گیرند. آسیب های فردی: این آسیب ها شامل شش مفهوم اولیه اتلاف وقت، اطلاعات بیهوده، سست شدن اعتقادات، انزوای فردی، ضعف شخصیتی و ضعف توانایی های فردی می شود. فرزندان با صرف زمان زیاد برای دستیابی به اطلاعات بیهوده، علاوه بر اتلاف وقت خود دچار آسیب های از قبیل سست شدن اعتقادات، انزوای فردی، ضعف شخصیتی می شوند. (غلامی، ۱۴۰۰)

آسیب های خانوادگی: این آسیب ها شامل کاهش روابط و تعاملات خانوادگی چالش ها و تعارضات فرهنگی، ناسازگاری با خانواده، رفتارهای نابهنجار در محیط خانواده، گسیختگی عاطفی از خانواده و افزایش مشکلات خانواده است. استفاده از اینترنت موجب احساس بدبختی، تنهایی، گسیختگی از خانواده و به طور کلی کاهش سلامت روانی می شود. (غلامی، ۱۴۰۰ به نقل از افونسو، ۱۹۹۹) آسیب های اجتماعی: آسیب های اجتماعی دارای شش مفهوم اولیه کاهش روابط اجتماعی واقعی، انزوای اجتماعی، تغییر اعتقادات، الگوهای فرهنگی، شکستن هنجارهای جامعه، مسئولیت گریزی و ایجاد مشکلات اجتماعی و اشاعه فساد و بی آبرویی است. استفاده از اینترنت سبب ایجاد احساس تنهایی و انزوای اجتماعی و دوری از خانواده و کاهش سلامت روانی در کودکان و نوجوانان می شود.

آسیب های تحصیلی: منظور از آسیب های تحصیلی شامل چهار مفهوم اولیه افت تحصیلی، کم توجهی به امور تحصیلی، کاهش زمان مطالعه و سرقت علمی است. فعالیت بیش از حد فرد در این شبکه ها با اتلاف وقت همراه است و در نتیجه زمان مطالعه فرد و کسب و به کارگیری مهارت های لازم برای فضای غیر مجازی نیز کاهش پیدا می کند. (غلامی، ۱۴۰۰ به نقل از باومن، ۲۰۰۴) آسیب به تربیت و هویت دینی: فضای مجازی محیط بی مرزی است که از طریق ترویج سبک زندگی غربی آزادی و بی بندوباری و اشاعه موضوعات غیر اخلاقی، بستر را برای تضعیف بینش دینی فرزندان فراهم آورده و آنان را از مسیر صحیح زندگی منحرف کرده و آنان را به فساد اخلاقی و ناهنجاری و بی توجهی به آموزه های دینی و سهل انگاری در انجام واجبات دینی می کشاند.

بحران هویت: یکی از عوامل ایجاد بحران هویت در میان افراد تهدیدهای فضای مجازی است که سبب بروز اختلال در شکل گیری شخصیت آنان می شود، نمونه هایی از شاخص های بی هویتی را می توان در گرایش به موسیقی های غربی، گرایش به مدهای وارداتی تغییر الگوهای پوشش بدجایی، گرایش به اعتیاد، بزهکاری قانون گریزی در میان این نسل جامعه مشاهده کرد. خشونت: امروزه موضوع خشونت به شدت بر رسانه های جمعی و شبکه های اجتماعی سایه افکنده است و با توجه به حجم گسترده برنامه های خشونت آمیز، این گروه سنی خواهند پنداشت که خشونت نیز می تواند یکی از راههای رسیدن به هدفها باشد و این معنایی جز کج روی اجتماعی ندارد. (سقاوت، ۱۳۸۵، ص ۵۱)

راهکارهای عملی مقابله با آسیب های فضای مجازی:

راهکارهای متنوعی برای رفع آسیب های فضای مجازی قابل استفاده است که با هدایت و نظارت والدین می توانند مهارت های مختلف تربیتی زندگی و آموزش های مرتبط با تحصیلات نوجوانان و جوانان را به آنان بیاموزند و زمینه ساز افزایش سطح علمی این رده گردند. کودک و نوجوان: با توجه به اینکه بیشتر استفاده کنندگان از فضای مجازی نوجوانان و جوانان هستند، فرهنگ سازی برای کاهش پیامدهای آن ضروری است. لذا اطلاع رسانی، آموزش مهارت هایی چون حل مساله، تصمیم گیری، ارتباطات فردی و اجتماعی، تفکر و خالقیت، نه گفتن، ابراز وجود، تقویت معنویات و موضوعات دینی، مراقبت و صیانت از جنسیت، خویشتن داری، استفاده مناسب از زمان و غنی سازی اوقات فراغت و خودشناسی می تواند در ایجاد نگرش درست، نسبت به استفاده صحیح از اینترنت و فضای مجازی کارساز باشد و برای آینده سازان کشور، زمینه ساز مصونیت شود. (عسگری، ۱۳۹۸)

نقش والدین: والدین می توانند با کمک به فرزندان خود تهدیدات فضای مجازی را به حداقل برسانند همان گونه که امام رضا (ع) می فرماید: «إِذَا فَعَلَ النَّاسُ هَذِهِ الْأَشْيَاءَ وَ ارْتَكَبَ كُلُّ إِنْسَانٍ مَا يَشْتَهِي وَ يَهْوَاهُ مِنْ غَيْرِ مُرَاقَبَةٍ لِأَحَدٍ كَانَ فِي ذَلِكَ فَسَادُ الْخُلُقِ أَجْمَعِينَ؛ زمانی که مردمان به کارهای ممنوع دست زدند و هرکس هر چه دلش خواست عمل کرد، بدون آنکه کسی نظارت کند (در این صورت) مردم همگی به فساد و تباهی دچار می شوند» (ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲، ص ۹۹) با توجه به این حدیث می توان دریافت که نظارت و همراهی بر فرزندان در شبکه های اجتماعی یکی از راهکارهای کاهش آسیب های تربیتی شبکه های اجتماعی است.

فرهنگ سازی: استفاده از ظرفیت هایی همچون رسانه های دیداری و شنیداری، روزنامه ها، مجلات، نشریات برای نهادینه شدن فرهنگ سایبری، پخش آگهی های آموزنده از سوی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در رادیو و تلویزیون در جهت افزایش آگاهی خانواده ها در خصوص خطرات ناشی از اینترنت، ساخت و پخش فیلم ها و سریال هایی با موضوع اینترنت و مزایا و معایب آن. حاکمیتی: وضع قوانین سختگیرانه تر جهت برخورد با مجرمان جرایم اینترنتی و اجرایی نمودن این قوانین، آگاهی و هوشیاری بیشتر پلیس سایبری در مورد انواع جدید جرایم رایانه ای و اقدام در جهت نا کارآمد کردن دسیسه های دشمنان در این زمینه، هنجار سازی های مثبت و ترویج فرهنگ استفاده از اینترنت و فضای مجازی.

آموزش و پرورش و مدارس: ایجاد اتاق فکر در مدارس، ارتقای سطح آگاهی و آموزش والدین با برگزاری جلسات و اولیا مربیان در مورد نحوه ارتباط صحیح با فرزندان و شناخت و علل و عوامل موثر در گرایش دایمی دانش آموز به سمت اینترنت و فضای مجازی می تواند نقش مهمی در کاهش آسیب دیدگی آنان بازی کند، طراحی و تدوین بخشی در کتب های درسی در ارتباط با آشنایی دانش آموزان با فناوری های جدید، اینترنت و خطرات بالقوه آنها، برگزاری کلاس های ضمن خدمت برای معلمان و کارشناسان حوزه آموزشی به منظور افزایش مهارت های فن آوری اطلاعات و ارتباطات.

مدیریت زمان و پر کردن اوقات فراغت: عمر انسان و فرصتی که از جانب خداوند برای زندگی به او داده شده، مهمترین سرمایه حیات اوست و مسئولیت والدین آن است که نگذارند فرزندان شان این لحظات گران بهای عمرشان را بی هدف در شبکه های اجتماعی بگذرانند و با پر کردن اوقات فراغت، تشویق فرزندان برای ورزش نمودن، شرکت نوجوانان در جلسات قرآنی و دینی مساجد موجبات رشد و تربیت مذهبی و روابط سالم اجتماعی فرزندان شان را فراهم آورند.

نتیجه گیری:

فضای مجازی و فناوری های نوین ارتباطی و اطلاعاتی که امروزه نقش و جایگاه برجسته ای را در زندگی انسان ها پیدا کرده است، به جزئی جدا ناشدنی از زندگی امروزی تبدیل شده اند. فضای مجازی عبارت است از مجموعه محیط هایی همچون اینترنت است که اشخاص بدون حضور فیزیکی در کنار یکدیگر، از طریق رایانه ها یا دیگر وسایل ارتباطی، ارتباط برقرار می کنند. مهمترین ویژگی های این فناوری نوین را می توان جهانی و فرامرزی بودن یعنی آزاد و رها بودن از قید مرز و مکان، دسترسی به آخرین اطلاعات و اخبار، جذابیت و تنوع، آزادی اطلاعات و ارتباطات و تشکیل اجتماعات در کنار هم بدون حضور فیزیکی دانست. علاوه بر ویژگی های مثبت فضای مجازی ویژگی های منفی از جمله آسیب های فردی، اعتیاد به اینترنت، آسیب های خانوادگی و، آسیب های اجتماعی و... را نیز داراست که با وجود این آسیب ها قشر آسیب پذیر بیشتر کودکان و نوجوانان است. فضای مجازی هم فرصت است و هم تهدید و اگر سواد و مهارت استفاده صحیح و درست از این فضا ایجاد شود فرصت خواهد بود و باعث رشد و پیشرفت جامعه به خصوص در خانواده ها و فرزندان شان می شود.

منابع

1. احادیث و روایات اسلامی.
2. ابن بابویه، محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، ناشر: دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۹۹.
3. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، مؤسسه آل البیت، قم، ۱۴۰۹ق، جلد ۲۰، ص ۱۹.
4. شجاعت، علی و عرفانی، محمد نظیر، ۱۳۹۶، آسیب شناسی فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودکان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، حیات پاک، جلد ۵.
5. درستانی، مریم و روحانی، مهدی، ۱۳۹۳، پدیده های جدید فضای مجازی در ایران از دیدگاه کارشناسان ارتباطات، مطالعات رسانه‌ای، سال نهم، شماره بیست و ششم.
6. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۷ شمسی.
7. عسگری، عشرت، ۱۳۹۸، آسیب شناسی فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان.
8. غلامی، نگین، نصیری زرنندی، زینب، ۱۳۹۸، تاثیر فضای مجازی بر آسیب های اجتماعی مجله پیشرفت ها نوین در روانشناسی .